

HRVATSKI DIJALEKTOLOŠKI ZBORNİK 14 (2008)

UDK 811.163.42'282

Izvorni znanstveni članak

Rukopis primljen 19. V. 2005.

Prihvaćen za tisak 20. VI. 2005.

DALIBOR BROZOVIĆ

Razred za filološke znanosti

Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Zrinski trg 11, HR-10 000 Zagreb

HRVATSKI ŠTOKAVSKI DIJALEKTI – RAZVOJ I STANJE

Štokavsko je narječje važno za Hrvate prvenstveno zato što je, nakon izgubljene šanse da se hrvatski standardni jezik formira u XV./XVI. stoljeću na čakavskoj osnovici, suvremeni hrvatski standardni jezik formiran na novoštokavskoj osnovici kao većinski sredinom XVIII. st. i kao općehrvatski u 30-im godinama XIX. st. No štokavsko narječje predstavlja i jednu od najoriginalnijih jezičnih zajednica u Europi i u svijetu.

Hrvatski su štokavski dijalekti nekim svojim svojstvima izvanredno važni i zanimljivi kako i s hrvatskoga jezikoslovnog stanovišta tako i polazeći od nekih ne samo specifičnih općelingvističkih pozicija.

Poseban hrvatski aspekt štokavske problematike važan je u prvom redu zbog dvaju pitanja: prvo, kakva je izvorna, osnovna priroda činjenice da je hrvatski standardni jezik formiran na štokavskoj, upravo novoštokavskoj dijalektnoj osnovici, i drugo, kakva je prava priroda činjenice da raznim dijalektima štokavskoga narječja govore ne samo Hrvati nego i (polazeći od zapada prema istoku) Bošnjaci, Crnogorci i Srbi, te da su Hrvati na ukupnome štokavskom području čak manjina. Posvetit ćemo se prvo tim dvama pitanjima, a onda ćemo prijeći na neke općelingvističke teme u vezi sa štokavštinom u cjelini, dobrim dijelom izvanredno zanimljive i originalne.

Idealan europski razvojni put standardnoga jezika bio je da u samoj prvoj fazi jedan dijalektni tip, bio zemljopisno centralan (što je najčešće) ili ne, postupno osvoji ulogu međudijalektnoga sredstva sporazumijevanja, da se na njem pojave početci pismenosti i da preuzme ulogu najvažnijega objekta za svestran utjecaj dominantnoga starijeg mrtvoga pismenog jezika koji je u društvu imao dominantnu kulturnu i civilizacijsku ulogu. Za primjere ću uzeti pariški dijalekt (*Isle de France*) u Francuskoj i firentinski (toskanski) dijalekt u Italiji, uz ulogu latinskoga u objema tim zemljama, i moskovski dija-

lekt s crkvenoslavenskim¹ (ruskokrkvenoslavenskim) jezikom u Rusiji. Zbog raznih razloga i okolnosti takav razvoj nije bio istodoban u raznim zemljama – talijanski je, recimo, stariji od francuskoga, a ruski mnogo mlađi: definitivna faza tek u XVIII. stoljeću, osobito u drugoj polovici – Lomonosov se rodio (da ne govorimo o Puškinu!) 390 godina nakon Danteove smrti. Jedno od najbitnijih pitanja u povijesti hrvatskoga standardnog (književnog)² jezika valja promatrati u tome kontekstu (što se obično ne čini). Mi ćemo pak pokušati da ovdje postupimo upravo tako iznoseći o toj problematici sve bitne podatke.

U XV. stoljeću hrvatski čakavski pismeni jezik (čisto beletristički još gotovo beznačajan) bio je više-manje u onoj poziciji u kojoj je ruski bio u XVIII. stoljeću. To jest, hrvatski crkvenoslavenski glagoljaški pismeni jezik već je odigrao svoju intelektualnu civilizacijsku ulogu, lokalni su čakavizmi već prilično potisnuti iz opće fizionomije pismene čakavštine, već dolaze korisni kajkavski i štokavski periferni elementi. Sve u svemu zdravorazumski je bilo očekivati da će u sljedećem, XVI. stoljeću, nastati hrvatski čakavski standardni jezik, u pojavnostima normalan za ono doba. Ali to se nije dogodilo.

Koncem XV. stoljeća dolazi do osmanlijske invazije i Hrvatska preuzima tragično neracionalnu ulogu gotovo četiristoljetnoga “predziđa kršćanstva” (koju joj kršćanska Europa, na žalost, nikada nije priznala, a kamoli honorirala, naprotiv). Plodovi poltisućljetnoga jezičnog razvoja katastrofalno propadaju, nastaje niz pokrajinskih pismenosti (beletristički često izvanredno vrijednih) na raznim dijalektima čakavskoga, štokavskoga i na koncu kajkavskoga narječja. Čitalačka se publika na dugo dijeli po dijalektnim granicama, no sami pisci, uz uski krug drugih intelektualaca, koliko-toliko nastavljaju međusobne veze.

¹ Uobičajeni naziv *staroslavenski jezik* nije dobar za jezikoslovlje. Od starogrčkoga, starofrancuskog, staroengleskoga itd. postali su (novo)grčki, (novo)francuski, (novo)engleski, a od “staroslavenskoga” nije postao nikakav “slavenski”. Znanstveni je naziv *starocrkvenoslavenski* (древнецерковнославянский язык, Altkirchenslavisch, Old Church Slavonic, vieux slave d'église), a od njega su prirodno nastali ruskocrkvenoslavenski, hrvatskokrkvenoslavenski, bugarskokrkvenoslavenski, češkokrkvenoslavenski itd. jezik. Naziv “staroslavenski” potječe od hrvatskih glagolitičara (nazovimo ih tako), koji su bili većinom prosječni filolozi i slabi lingvisti, i iz ruske postoktobarske slavistike, kada je postao neprihvatljiv umetak -церковно-.

² Ono što se u mnogim tradicijama zove “književnim jezikom” (литературный язык, Literatursprache, langue littéraire, lingua letteraria, itd.), u jezikoslovlju valja zvati *standardnim jezikom*. Svi znamo da je najstarija europska nelatinska lirska književnost provansalska trubadurska poezija, a talijanski, francuski i španjolski trubaduri ugledali su se u provansalske (provansalski je literarnim dijalektom nestandardnoga romanskog jezika koji u znanosti zovemo okcitanskim). Godine 1904. novoprovansalski pjesnik Frédéric Mistral dobio je Nobelovu nagradu za poemu »Mirèio« (franc. »Mireille«). Besmisleno bi dakle bilo nijekati provansalsku književnost. No ako umjesto termina “standardni jezik” upotrebljavamo termin “književni jezik”, moramo podnijeti i tvrdnju da “provansalski jezik nije književni jezik zato što je *samo* književni jezik.” Znanost je pedantna (ili nije znanost) i zato ne podnosi takvih nesuvislih tvrdnja.

Prethodna se poltisućljetna pismenost sada ograničava uglavnom na kvarnersko područje i zapravo nazaduje, uz povremene pomake prema jugoistoku i sjeveroistoku.

U sedamnaestome se stoljeću povećava broj pokrajinskih pismenosti, i štokavskih i kajkavskih i čakavskih, popunjavaju se terenske praznine iz XVI. stoljeća, beletristička se vrijednost smanjuje, ali tematska raznovrsnost raste. Osjeća se usto u pismenosti napor za smanjivanje dijalektnih razlika unutar pojedinih narječja i između njih, osjeća se i razmjerno zaostajanje čakavskih pismenosti u usporedbi sa štokavskim i kajkavskima. No jedan moment zavjeđuje pozornost i pažnju koje mu se u prošlosti nisu pridavale.

Kada se započinje pismenost na kojem organskom dijalektu, nikada se *odmah* ne pojavljuju Marulići i Držići,³ prvo je potrebno na samome lokalnom dijalektu stvoriti odgovarajuću višu jezičnu nadgradnju na bilo koji način. To znači da iako na prijelazu petnaestoga u šesnaesto stoljeće propada prethodni hrvatski poltisućljetni razvoj pismenosti, nije propao u cijelosti – njegovu su nadgradnju preuzele sve pokrajinske raznodijalektne pismenosti. Zato su one, iako vremenski početničke, u jezičnom pogledu zapravo kvalitetne kao da je svaka imala svoj prethodni razvoj na vlastitom dijalektu, čega, naravno, nije bilo ni u Dubrovniku, ni na Hvaru, ni u Splitu, ni u Zadru, a ni poslije u kajkavskim i štokavskim krajevima gdje su se pokrajinske pismenosti razvile više ili manje kasnije. To je ujedno i pravi smisao nekada tako brojnim filološkim raspravama o “čakavizmima” u najstarijoj dubrovačkoj književnosti, pa i o “glagolitizmima” kod Marulića.

U prvoj polovici XVIII. stoljeća nastavljaju se, usavršavaju i dovršavaju procesi iz XVII. stoljeća, čakavština se postepeno gubi iz pismenosti, bosančica se gotovo posve povlači pred latinicom, suzuju se međusobne dijalektne razlike i u kajkavskim i u štokavskim pokrajinskim pismenostima. Smanjuju se i grafijske razlike, štokavske pokrajinske pismenosti poprimaju sve više novoštokavski karakter i u onim osobinama u kojima to nije bilo posve jasno izraženo. Sve su to okolnosti koje će sredinom XVIII. stoljeća dovesti do bitno nove jezične kvalitete kod Hrvatâ i kajkavskih i ostalih.

U drugoj polovici XVIII. stoljeća u Hrvatâ se, umjesto jezične mnogobraznosti u pisanju, pojavljuje i učvršćuje jezično dvojstvo, novoštokavsko-kajkavsko, s time da se očito i pokreće i provodi izgradnja dvaju hrvatskih standardnih jezika, jednoga, manjinskoga, nasjeverozapadno kajkavske Hrvate, i drugoga, novoštokavskoga, za sve ostale Hrvate, govorili inače čakavskim ili štokavskim dijalektima (i to novoštokavskim ili nenovoštokavskima, ikavskim ili ijekavskima).

³ Ta tvrdnja vrijedi za povijest svih europskih standardnih jezika koji počinju razvojem kakva organskog dijalekta.

Na područjima dvaju hrvatskih pisanih jezika, kajkavskoga i novoštokavskoga, sada s razmjerno ujednačenim vlastitim jezičnim izrazima, s dvjema praktički ujednačenim grafijama (novoštokavska je kao originalnija bila kvalitetnija),⁴ pišu se i često tiskaju tekstovi najrazličitijega sadržaja (literarni, stručni, zabavni, pravni, administrativni, vjerski itd.), prevodi se s raznih jezika, izdaju se udžbenici, gramatike, rječnici. Drugim riječima, oba hrvatska, sada već u onodobnim mjerama standardna jezika, funkcioniraju više-manje kao drugi onodobni europski manji standardni jezici. To vrijedi za drugu polovicu XVIII. stoljeća i prvu trećinu XIX.⁵

Hrvatski narodni preporod odlučuje u tridesetim godinama XIX. stoljeća ukloniti dvojstvo hrvatskoga standardnog jezika zasnovano na dvjema raznim narječnim osnovicama. Ujedno se nudi nova Gajeva grafija po češkom uzoru, različita od obiju dotadanih pa zato može biti zajedničkom poveznicom. No trebalo je izvršiti izbor između kajkavske i (novo)štokavske osnovice, ali taj izbor nije bio težak:

1. brojčana prednost (novo)štokavštine bila je očita;
2. osjećalo se nekako da bi lakše bilo nagovoriti kajkavce da prihvate štokavštinu nego štokavce (i čakavce) da prihvate kajkavštinu kao osnovicu zajedničkoga standarda;
3. ne samo zbog Dubrovnika književna vrijednosna prednost štokavskoga naslijeđa bila je očito veća;

⁴ Pretpreporodna kajkavska grafija bila je neoriginalna, mješavina mađarskoga i njemačkog tipa, praktički teža, a novoštokavska grafija bila je u većinskoj uporabi prilično kvalitetna: *ç* za *č*, *x* za *ž*, *ch* (često spojeno u jedan znak) za *ć*, *lj* za *l*, *nj* za *ñ*, po mogućnostima tiskare *f* za *š*. Tu treba istaknuti ulogu bosanskih franjevac, koji su, želeći povećati tržište za svoja latinicom tiskana izdanja, zamjenjivali dalmatinsko-dubrovačke dvoslove talijanskog tipa (primjerice *gl*, *gn*) i slavonske dvoslove mađarskog tipa (primjerice *ly*, *ny*) jednostavnijim, prepoznatljivijim i neutralnim dvoslovima. Dopreporodna većinska novoštokavska hrvatska grafija bila je po kvaliteti ravna bar suvremenoj poljskoj. – Ovdje je možda zgodno dodati da su Ilirci, napustivši prvotne dijakritičke znakove *l* i *ñ* neko vrijeme upotrebljavali prilično redovno dvoslove *lj*, *nj*, ne baš loše.

⁵ Pjesničke zbirke Dalmatinca Andrije Kačića Miošića (1704. – 1767.: *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, 1756., II. izdanje 1759.) i Slavonca Matije Antuna Relkovića (1732. – 1798.: *Satir iliti divji čovik*, 1762.), pisane ujednačenim novoštokavskim ikavskim, funkcionirale su kao općehrvatsko štivo, donekle čak i na kajkavskom području. Isto tako, dubrovački filolog i leksikograf Joakim Stulli Stulić (1730.– 1817.), ijekavac praktički novoštokavske orijentacije, djelovao je na zaista općehrvatskom planu, objektivno utječući prvenstveno na području novoštokavske standardizacije, kojoj su upravo navedena trojica bili glavnim stožerima. Nijekati hrvatsku dopreporodnu većinsku novoštokavsku standardizaciju, a općehrvatsku nakon Preporoda vezati uz djelatnost Vuka Stefanovića Karadžića (Tršić 1787. – Beč 1864.), inače zaista velikoga srpskog jezičnog reformatora, može se samo sa zaista bezočnim, bezobraznim i bes-tidnim odstupanjem od istine.

4. čakavska se pismenost već uklopila u štokavsku, to je mogao biti presedan i za kajkavštinu – uostalom, povijest je poznavala kajkavce koji su pisali (i) štokavski, ali nije bilo štokavaca koji bi pisali kajkavski;
5. naši su “ilirci” imali iluzije o okupljanju svih Južnih Slavena oko sebe, a bilo im je očito da je za većinu njih štokavska ponuda bila prihvatljivija od kajkavske.

Ukratko, može se reći da je preporodni izbor bio ispravan i da nema razloga za žaljenje što izbor nije ispaio drugačije. Može se i treba žaliti što nam povijest nije pružila priliku da ostvarimo ovdje opisanu mogućnost za XVI. stoljeće, ali za prošlosti općenito ne treba žaliti, iz nje treba učiti. Drugo je pitanje je li dobro što je u hrvatskoj standardnoj novoštokavštini prevladala ijekavica u utakmici s ikavicom (to je takmičenje trajalo do sedamdesetih godina XIX. stoljeća), ali na tome se pitanju ne ćemo zadržavati.

Možemo se još zadržati na jednome teorijskom jezikoslovnom pitanju o narodima koji su stvarali dva istonacionalna teritorijalno razgraničena standardna jezika s različitim dijalektnim osnovicama. Najpoznatiji je takav slučaj s dva armenska standardna jezika, prilično različita. Prvi je zasnovan na jednom istočnoarmenskom dijalektu, drugi na jednom zapadnoarmenskome (prvi danas prevladava u Armeniji, drugi u dijaspori). U Europi su bila samo dva takva slučaja, hrvatski (kajkavski i novoštokavski standard) i albanski (sjeverni gegijski i južni toskijski standard; južni je prevladao u sedamdesetim godinama XX. stoljeća). Nije nezanimljivo da je hrvatsko dvojstvo uklonjeno gotovo stoljeće i pol prije albanskoga.

Posebno su pak pitanje koještarije o ozbiljnoj Karadžićevoj ulozi u hrvatskim preporodnim jezičnim rješenjima.⁶ O njima je odlučivala hrvatska povijest i hrvatska situacija, a za Karadžića se u odlučujućim godinama nije još pravo ni znalo, pa je i sam kasniji takozvani “bečki dogovor” bio u stvari gotovo pol stoljeća zaboravljen (oživjeli su spomen na nj tek madžaronski maretićevci!). Drugo je pitanje zašto je za Srbe bilo najbolje rješenje da uzmu za osnovicu standarda s v o j e novoštokavske govore, ali o tome ne ćemo sada govoriti. No bilo bi dobro da se istraži koji su jezični elementi postojali i u Karadžićevu prijedlogu srpskoga standardnog jezika i u hrvatskim rječnicima i drugim knjigama koje je Kopitar stavio Karadžiću na raspolaganje, a nije ih bilo ni u tršićkome i sličnim govorima ni u crkvenoslavenskome jeziku kojim su se Srbi služili ni u takozvanome “slavjanoserbskom”. Rezultati takva istraživa-

⁶ Usp. i prethodnu bilješku.

nja bili bi bez sumnje veoma zanimljivi i neshvatljivo je zašto s hrvatske strane nisu još učinjeni.⁷

Poseban je problem u tome što se u hrvatskome društvu ponekad osjeća nešto uglavnom prigušeno i diskretno, ali ipak bar donekle prisutno, to jest pitanje je li štokavsko narječje na autentičan način hrvatsko. Ovdje sam naime već napomenuo da dijalektima štokavskoga narječja, to jest štokavske skupine dijalekata, govore uz Hrvate još i Bošnjaci, Crnogorci i Srbi. No i o tome prividnom problemu lakše je govoriti sada kad je izašla izvanredna knjiga Josipa Lisca *Hrvatska dijalektologija I., Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja* (Zagreb 2003.).

Torlačko nas narječje ovdje ne će zanimati, a u štokavskome narječju treba razmotriti hrvatsko sudjelovanje u njegovih s e d a m dijalekata. Jedan je dijalekt isključivo hrvatski – arhaični šćakavski (ili slavonski), dva su praktički isključivo hrvatsko-bošnjačka – ikavski (ili zapadni) i ijekavsko-šćakavski (ili istočnobosanski), jednim se služe pripadnici četiriju naroda, ali jedan je od njegovih triju poddijalekata (dubrovački) isključivo hrvatski. Taj je četvrti dijalekt novoštokavski ijekavski (ili istočnohercegovačko-krajiški). Preostala tri štokavska dijalekata – nenovoštokavski ijekavski (ili zetsko-južnosandžački), novoštokavski ekavski (ili šumadijsko-vojvođanski) i nenovoštokavski ekavski (ili kosovsko-resavski)⁸ – nesumnjivo su crnogorska ili srpska, ali u svim trima ima i pojedinih manjih hrvatskih skupina. Drugim riječima, u samoj štokavskoj skupini dijalekata Hrvati su zapravo najzastupljeniji, ne doduše brojčano, ali u drugome je smislu to očito. Zato je svako hrvatsko nepovjerenje prema štokavštini, makar bilo i diskretno i neodlučno, posve neopravdano, zapravo posljedica prikrivenih sugestija sa strane.

U tome kontekstu treba još istaknuti da suvremeno štokavsko narječje nije po svojem postanju normalna skupina dijalekata u slavenskome i u europskom smislu. U prvome razvojnem razdoblju zapadnoga dijela južnoslaven-

⁷ Potpunu povijest hrvatskoga pisanja i standardiziranja obradio sam u još nezastarjeloj studiji objavljenoj još prije četvrt stoljeća: »Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti«, u zborniku *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb: Liber – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1978, str. 3–83 + 4 karte. Tu je i periodizacija hrvatskoga pismenog jezika: I. razdoblje do konca XV. stoljeća, II. razdoblje XVI. stoljeća, III. razdoblje 1600. do 1750., IV. razdoblje 1750. do 1830. (to jest do Preporoda), V. razdoblje od Preporoda do 1900., i VI. razdoblje od 1900. do danas (ili možda, do 1990.).

⁸ Nipošto se ne želim plesti u srpsku dijalektologiju i miješati se u njezine probleme, ali mogu dati jednu čisto tehničku terminološku opasku. Za novoštokavski ekavski dijalekt čini mi se da bi točnije odgovarao naziv *vojvođansko-kolubarski* nego *šumadijsko-vojvođanski* (Šumadija je naime dijalektno nejedinstvena), a nenovoštokavskom ekavskomu bolje pristaje naziv *kosovsko-velikomoravski* nego *kosovsko-resavski* (Resava je, naime, mala i netipična). No sve je to, razumije se, samo jedno mišljenje bez ikakvih pretenzija.

skoga korpusa, u onome dijelu s izjednačenim praslavenskim poluglasima i s genitivnim nastavkom *-ga* umjesto *-go*, izuzevši područja na kojima se razvio slovenski jezik, imamo pet dijalektnih tipova, a ne sadanja četiri, i to kajkavski, čakavski, zapadnoštokavski, istočnoštokavski i prototorlački. Uglavnom uvjerljivo pretpostavljene stare granice tih pet dijalektnih tipova donosi Lisac na svojoj 6. dijalektološkoj karti.

Takvo se stanje nije održalo. S jedne strane razvojno približavanje dviju štokavština uz njihovo udaljavanje od susjeda na zapadu i istoku, s druge strane nastanak takozvanih novoštokavskih inovacija⁹ na jugoistoku zapadne i jugozapadu istočne štokavštine (uz njihovo postupno prodiranje u svim smjerovima), s treće strane masovne migracije izazvane osmanlijskim osvajanjima – sve to zajedno izazvalo je zapravo novu situaciju, u kojoj je samo za novoštokavske štokavske dijalekte moguće pretpostavljati, bar u glavnim crtama, nekadanje zapadno ili istočno podrijetlo, u kojoj su takve teorijske pretpostavke uglavnom nesigurne za novoštokavske dijalekte ili bar za njihov dio, u kojoj su štokavske granice osjetno proširene na račun nekadanjih kajkavskih i prototorlačkih i osobito radikalno čakavskih prostora. Svemu tomu valja još dodati prodiranje nekih balkanizama s jugoistoka; oni su neke terene na štokavskome istoku osjetno zahvatili, drugdje se samo osjećaju, u dijelu štokavskih terena kao da ih i nema.¹⁰ Sve je to današnja slika štokavskoga narječja i s njome valja u svakome pogledu računati, ali treba biti isto tako i svjestan same geneze suvremenoga štokavskog narječja. Jednostavno – to su dvije strane njegove slike.

Iz dosadanjega se izlaganja vidi da je štokavsko narječje, štokavska skupina dijalekata, veoma zanimljiv i po mnogočemu originalan lingvistički fenomen. No ostala je još jedna tema također veoma zanimljiva s iznimno originalnim reperkusijama. Praslavenski je jezik bio u morfološkom pogledu iznimno bogat i raznovrstan, s izvanredno razvijenom i razrađenom i deklinacijom i konjugacijom. Suvremeni slavenski idiomi nisu sačuvali takvu ravnotežu morfološke fizionomije – sjeveroslavenski jezici i slovenski jezik dobrano su reducirali konjugaciju, a sačuvali su u priličnoj mjeri deklinaciju. Slovenska i

⁹ Novoštokavske inovacije često se nisu ograničavale samo na novoštokavske dijalekte, širile su se stoljećima, neistodobno, u mnogim krajevima nedovoljno dosljedno. Tako se novoštokavski akcenti pojavljuju s najraznovrsnijim kompromisima, novo je jotovanje raznodobno i nedosljedno, najnovije se pak provodi krajnje nerazmjerno (*lje, nje* > *le, ne* gotovo svagdje, *dje, tje* > *že, će* na osjetno užem terenu, ponegdje i selektivno ili neobvezatno, *zje, sje* > *že, še* još mnogo uže i ograničenije. I sinkretizam množinskih padeža na mnogim je terenima nepotpun, ili uz iznimke, itd. U svakom slučaju novoštokavske su inovacije posebna tema i zaslužuju odijeljenu obradbu.

¹⁰ Na većem dijelu štokavštine balkanizam se svodi na češće ili rjeđe zamjenjivanje infinitiva prezentom s veznikom *da*, no ima i krajeva u kojima je to samo iznimna pojava.

lužičkosrpska dvojina ne mijenjaju te slike, jer se odnose i na konjugaciju i na deklinaciju. S druge strane makedonski i bugarski jezik sačuvali su bogatstvo konjugacije, čak ju eventualno i upotpunili, ali s deklinacijom su se radikalno obračunali.¹¹ Izvan te velike sjeveroslavensko-slovenske i male balkanske grupacije ostao je, čini se, samo srednjojužnoslavenski dijasistem dijalekata – kajkavskih, čakavskih, štokavskih i torlačkih.

To ipak ne vrijedi za njegovu cjelinu. Kajkavsko i čakavsko narječje, naslanjajući se na slovenski jezik, priključuju se velikoj grupaciji. Torlačko se narječje naslanja na istočnojužnoslavenske jezike i tako priključuje maloj grupaciji. Ostaje prema tome samo štokavština, ali ni ona nije zapravo jednostavna. Nenovoštokavski štokavski dijalekti kolebaju se između novoštokavskoga kompleksa i zapadnih ili istočnih susjeda štokavskoga narječja. Ali sam novoštokavski kompleks predstavlja sam treću slavensku morfološku strukturu, što je zapravo veoma neobično.

I on je radikalno reducirao praslavensku morfološku strukturu, ali ravnomjerno i deklinaciju i konjugaciju. Deklinacija je općenito znatno pojednostavljena, razlika između dativa i lokativa u jednini se reducirala ili nestala, u množini su dativ, instrumental i lokativ izjednačeni. U konjugaciji su imperfekt i aorist u mnogim govorima nestali, a tamo gdje postoje, najčešće ne funkcioniraju kao obvezatni dijelovi gramatičke strukture nego imaju samo stilemsku funkciju. Takva uravnotežena morfološka struktura zaista je iznimna u slavenskome jezičnom svijetu.

Ostao nam je još samo jedan problem, također zanimljiv i u određenome smislu izniman.¹² U Europi, ali i u slavenskome svijetu postoji neka općenita

¹¹ Tu se čini kao da nešto nije u redu. Rečeno je da velika sjeveroslavensko-slovenska grupacija čuva deklinaciju, a mala južna, makedonsko-bugarska, radikalno ju reducira. Isto tako, rečeno je da velika grupacija reducira konjugaciju, a mala ju čuva i čak obogaćuje. No ipak se u velikoj grupaciji gubi ili reducira vokativ, kao padež dio deklinacije, a u maloj se grupaciji vokativ dobro čuva. I s druge strane, velika grupacija dobro čuva infinitiv, koji je dio glagolskog sustava, dakle konjugacije, a mala grupacija radikalno gubi infinitiv. No sve su to zabune – vokativ se samo tvori u tehnici padeža, a u jeziku funkcionira zapravo kao da je uzvik. A infinitiv se također samo tehnički formira u glagolskom sustavu, formalno u okviru konjugacije, ali s osobnim glagolskim oblicima nema ništa zajedničko i zamjenjiv je samo imenicom, glagolskom ili običnom (psovati je ružno = psovanje je ružno).

¹² Uz štokavsku specifičnost o kojoj se govori u sljedećim redcima postoji još jedna neobičnost koja doduše jest uglavnom štokavska, ali ne pravo dijalektna nego ograničena na neka područja bez obzira na same dijalektne granice. Radi se o tome da se slavenski idiomi i sjeverni i većina južnih odlikuju jednom osobinom koju bismo mogli nazvati inflacijom deminutivā. U neslavenskim europskim jezicima te osobine nema ili nije baš izrazita. Na slavenskome se jugu istok i zapad slažu sa sjeverom, ali u središtu postoji zona s osobinom drugdje u Europi nepoznatom, bar po mojem znanju. Radi se o specifičnoj inflaciji augmentativa. Ta osobina obuhvaća i novoštokavske i nenovoštokavske štokavske dijalekte samo u nekim pokrajinama dijela južnoslavenskih zemalja, to jest u Slavoniji, Bosni, Hercegovini, Lici, Dal-

i ne posve određena predodžba o tome koliko prostora zauzimaju i koliko se međusobno razlikuju prosječni dijalekti. To je prilično rastezljiva i neujednačena predodžba, ali ipak nekako funkcionira i uz osjetne individualne razlike među pojedinim dijalektolozima. Može se reći da kajkavski, čakavski, torlački i nenovoštokavski štokavski dijalekti više-manje odgovaraju toj predodžbi, ali novoštokavski ne. S jedne su strane možda nešto prostraniji i očito raspršeniji od prosjeka, s druge su strane bez ikakve sumnje međusobno ujednačeniji, sa, bar za prosječnoga promatrača, prilično zajedničkom fizionomijom u kojoj se ističu samo ikavski, ijekavski i ekavski refleksi staroga jata. Zato sam u prethodnome izlaganju govorio o novoštokavskome kompleksu, iako to nije uobičajen dijalektološki termin. Ali bilo bi zanimljivo istražiti gdje još u Europi postoji velik dijalektni kompleks s razmjerno ujednačenom jezičnom fizionomijom. Ovaj čas ne bih mogao odgovoriti na to pitanje.

Croatian Štokavian dialects – historical development and present status

Abstract

The Štokavian dialect is important for Croats primarily because after the Turkish invasion it was impossible to establish the standard Croatian language based on Čakavian in the 15th or 16th century. The contemporary Croatian standard language was established on the Neo-Štokavian base as the main Croatian language in the mid-18th century, and as the general Croatian language in the 1830s. After Croats, Serbs, Montenegrins and Bosniacs also established their standard languages on somewhat different Neo-Štokavian bases during the 19th and the 20th centuries. However, dialects of the Štokavian dialect group, together with Kajkavian, Čakavian and Torlak dialects (i.e. the corresponding dialect groups) simultaneously make one of the most original linguistic communities not only the Slavic world- and Europe-wide, but world-wide, as well. The Štokavian dialect is unique according to many criteria: it came into being by the fusion of the original Western and Eastern Štokavian dialect groups, and amidst the dialect group the specific so-called Neo-Štokavian innovations established a community of three Neo-Štokavi-

maciji i Crnoj Gori, ali prisutna je i u istočnoj čakavštini. Riječ je dakle o tome da se Srbija s Vojvodinom priklanja Bugarskoj i Makedoniji, a zapadna Hrvatska Sloveniji, s time da su Bugarska, Makedonija i Slovenija u tom pogledu jednake sa slavenskim sjeverom. Dakle, u većini slavenskog svijeta sve su kuće, kakve god bile, zapravo kućice, u sredini slavenskog juga sve su kuće više-manje kućerine.

an disproportionately comprehensive, territorially somewhat scattered and interwoven, and unusually mutually related dialects in terms of the dialectal average. They stand out in the Slavic world owing to many original, exceptional and even unique features.

Ključne riječi: štokavsko narječje, novoštokavski, dijalektna osnovica, standardizacija, hrvatska dijalektologija

Key words: Štokavian, Neo-Štokavian, dialectal basis, standardization, Croatian dialectology